

Külföldi terrorista harcosok Európából az Iszlám Állam kötelékében és a deradikalizáció alapjai

European Foreign Terrorist Fighters in the Service of the Islamic State and the Basics of Deradicalization

Horváth-Sántha Hanga

https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2025.3.09

Összefoglaló: Az Iszlám Állam szíriai veresége és a kalifátus bukása óta Szíriában tartózkodó európai terrorista harcosok (és családtagjaik) visszatérésének a kérdése továbbra is megoldatlan. A térségben számos külföldi harcos van jelenleg börtönben vagy fogolytáborban, de a létesítmények hosszú távú kezelése és biztosítása kérdéses. Az érintett európai országok vonakodnak az állampolgáraik hazatelepítésétől, egyrészt biztonsági okokból, másrészt a büntetőeljárás alá vonás összetett feladatával kapcsolatos kihívásokra való tekintettel. A jelen tanulmány a radikalizálódási folyamat elméleti keretrendszeréből kiindulva járja körül a „külföldi terrorista harcos” jelenséget, megvizsgálja az Európai Unió leginkább érintett országaiból származó dzsihadista személyek hátterét, a jelenlegi helyzetüket, valamint a deradikalizáció alapjait.

Kulcsszavak: Iszlám Állam, radikalizálódás, visszatérő külföldi terrorista harcos, Európai Unió, deradikalizáció

Abstract: Since the defeat of the Islamic State in Syria and the fall of the caliphate, the issue of the return of European foreign terrorist fighters (and their families) in Syria has remained unresolved. A number of foreign fighters are currently in prison or detention centers in the region, but the long-term management and security of those facilities is in question. The European countries concerned are reluctant to repatriate their nationals, both for security reasons and because of the challenges associated with the complex task of prosecuting them. This paper takes the theoretical framework of the radicalization process as a starting point to explore the phenomenon of foreign terrorist fighters, examining the background of jihadists emigrating from the most affected countries of the European Union, their current situation, and the basis for deradicalization.

Keywords: Islamic State, radicalization, foreign terrorist fighters, returnees, European Union, deradicalization

Bevezetés

A harmadik országbeli – reguláris vagy irreguláris – migráció hosszú távú következményei, a hovatartozás (és az azzal összefüggő identitás) keresése, valamint az integrációval kapcsolatos kérdések és nehézségek ötvöződnek a külföldi terrorista harcosok többségének a személyiségében. Az erőszakos radikalizálódás és a terrorizmus szempontjából a militáns iszlamizmus európai terjeszkedésének az egyik legsúlyosabb formája a külföldi terrorista harcosok megjelenése. Bár nem új jelenség, hogy egyes személyek az európai lakóhelyüket elhagyva militáns iszlamista csoportokhoz csatlakoznak, főként közel-keleti hadszíntereken, ám az Iszlám Állam (Iraki és Szíriai Iszlám Állam, *Islamic State of Iraq and Syria*, ISIS) nevű terrorista szervezet szíriai és iraki felemelkedése addig példátlan mennyiségű harcost vonzott a világ minden részéről. 2016-ban, a „kalifátus” második évében, becslések szerint már több mint 80 ország 40 ezer polgára tartózkodott a területén, köztük mintegy 5000 európai – férfiak és nők egyaránt.¹

Az Iszlám Állam elleni nemzetközi koalíció, valamint az iraki és a kurd fegyveres erők erőfeszítései következtében 2017 végére a terrorszervezet elvesztette a területe 95 százalékát, köztük a két legnagyobb várost, az iraki Moszult (a névleges fővárosát) és a szíriai Rakkát. Az amerikai hadsereg részleges kivonulását követően, 2019. október 9-én a török fegyveres erők katonai offenzívát indítottak Észak-Szíriában. A Béke Forrása nevű hadművelet révén a török-szíriai határ és a kurd autonóm terület között egy 30 km-es mélységű ütközőzónát kívántak létrehozni, amelynek a célja a törökországi szíriaiak visszatelepítése mellett a kurd hadsereg, a Szíriai Demokratikus Erők (*Syrian Democratic Forces*, SDF) visszaszorítása volt. Számos európai kormány fejezte ki az aggodalmát amiatt, hogy a török offenzíva tovább destabilizálja a régiót, és aláássa az ISIS elleni nemzetközi koalíció erőfeszítéseit, ezáltal elősegítheti a szunnyadó dzsihadista csoportok újjáéledését. Az európai országok akkor még attól tartottak, hogy a külföldi, köztük az európai harcosok – a török offenzívát kihasználva – tömegei szökhetnek meg.²

Az Iszlám Állam megmaradt helybeli csoportjai valóban prioritásként kezelték a tagjaiknak és a támogatóiknak az SDF által ellenőrzött börtönökből és fogolytáborokból való kiszabadítását, amelytől az újjáéledést remélték. Több támadást indítottak az említett létesítmények ellen, köztük az északkelet-szíriai Haszaka városában fekvő al-Sinaa börtön ellen, amelyben három-ötezer, az Iszlám Államhoz köthető személyt tartanak fogva.³ Az SDF csak az Amerikai Egyesült Államok és a koalíciós partnerei segítségével, hatnapos harc során tudta visszaverni a támadást. A „kalifátus” bukása óta ez volt az ISIS legjelentősebb katonai művelete.

Bár a pontos számuk nem ismert, egyes becslések szerint összesen mintegy nyolcszáz európaít (csak Belgiumból és Franciaországból legalább 550 felnőtt

és gyermekeket) tartanak fogságban Szíria területén.⁴ Ezzel kapcsolatban a kurd hatóságok sem tudtak pontos adatokat szolgáltatni, részben a korlátozott adminisztratív kapacitásaik, részben pedig amiatt, hogy az Iszlám Állam támogatói közül sokan nem mondtak igazat az állampolgárságukat illetően.⁵ A felnőtt férfiak elsősorban a Szíria északkeleti részén található, a kurd SDF fegyveresei által ellenőrzött börtönökbe kerültek. Mintegy 700-750 európai származású gyermeket és több száz nőt őriznek olyan (fogoly)táborokban, mint a hírhedt al-Hol. Az európai kormányok évek óta vonakodnak attól, hogy a külföldi harcosokat hazaengedjék, és bár a legtöbb nem zárkózott el a gyermekek visszatelepítése előtt – akiket többnyire áldozatoknak tekintenek –, azt megnehezítette az európai közvélemény ellenállása, valamint az, hogy a kurdok ragaszkodtak ahhoz, hogy a gyermekeket az édesanyjukkal együtt szállítsák haza.⁶ Az uniós országok részéről a saját állampolgáraik felelősségre vonását várta el Donald Trump amerikai elnök az első ciklusa alatt, az utóbbi időkben pedig egyre intenzívebben hangoztatja azt. Ankara is erre szeretné ösztönözni az érintett államokat.⁷

A fogva tartott európaiak jövőjének a kérdése újra aktuálissá vált, miután a damaszkuszi új kormány 2025 márciusában megállapodott az SDF-fel, hogy az utóbbi ez év végéig minden polgári és katonai intézményét az új szíriai államba integrálja, és egyebek mellett a börtönök és a fogolytáborok őrzését és működtetését is átadja.⁸ A megállapodás után a szíriai védelmi minisztérium bejelentette, hogy átveszik az említett al-Hol tábor igazgatását is, ahol az SDF eddig amerikai támogatással több mint kilencezer, az ISIS-hez köthető foglyot és negyvenezer, a fegyveres terrorista szervezettel kapcsolatban álló nőt és gyermeket felügyelt, köztük sok külföldi harcost és családjukat is.⁹

Az Iszlám Állam egykori harcosainak és családjaiknak az Európába való hazatérése a szakpolitikák széles körét érinti: a radikalizálódás megelőzésétől kezdve az uniós szintű információcseréig, a visszatérőket érintő büntetőjogi válaszlelésekig, valamint a börtönökben és az azokon kívül történő deradikalizációs kísérletekig. Az európai dzsihadistákról több tanulmány is született, amelyek azokat a lehetséges tényezőket vizsgálják, amelyek arra ösztönzik a látszólag hétköznapi embereket, hogy elhagyják az otthonukat, és olyan helyekre utazzanak, amelyekről keveset tudnak, és erőszakos tevékenységekben vegyenek részt egy olyan ideológia nevében, amelyről az indulásuk előtt nem feltétlenül rendelkeztek mélyebb ismeretekkel. A jelen tanulmány célja ezért az, hogy az elméleti és a fogalmi keretek megismertetése után egyrészt a radikalizálódás folyamatából kiindulva megvizsgálja a legérintettebb nyugat-európai országokból kiutazó külföldi harcosok hátterét, másrészt pedig röviden felvázolja a velük kapcsolatos deradikalizációs törekvések alapjait.

Mindezekből kiindulva a tanulmány arra keresi a választ, hogy milyen tényezők játszhattak szerepet a Nyugat-Európából 2014 és 2020 között Szíriába

és Irakba utazó külföldi terrorista harcosok radikalizálódásában, és a vizsgált államok milyen eredményességgel alkalmazták a deradikalizációs programokat velük kapcsolatban. A vizsgált időszak egybeesik az Iszlám Állam szíriai és iraki felemelkedésével és bukásával.

Meghatározás: külföldi (terrorista) harcos

A „külföldi terrorista harcos” összetett és több szempontból látszólag ellentmondásos kifejezés, amely viták tárgyát képezi mind a tudományos körökben, mind az érintett országok közbeszédében. Egyes vélemények szerint önmagában a „terrorista” jelzőnek a külföldi harcos fogalmával történő társítása, már a jogi eljárás minden formája előtt megkérdőjelezi az egyént, ezért pontosabb lenne, ha őket „tengeren túli harcosnak” neveznénk, a jelenséget pedig a „transznacionális aktivizmus” vagy a „nemzetközi önkéntesség” egyik típusának tekintenénk.¹⁰ A terrorizmus hangsúlyozása ellen szól az esetükben az is, hogy sokszor csak kevés információ áll rendelkezésre az érintetteknek a konfliktusvezetésben folytatott tevékenységéről. Ez jogi és biztonsági szempontból is problémát jelent, hiszen bizonyíték híján nincs hatékony vádemelés, sem megfelelő kockázatfelmérés.

A jelen cikk szerzője viszont amellet érvel, hogy a külföldi harcosokat a terrorizmus kontextusában is fontos vizsgálni, ezért a szövegben a „külföldi terrorista harcos” (*foreign terrorist fighter*, FTF) kifejezést az ENSZ Biztonsági Tanácsának 2178 (2014) számú határozatával összhangban használja, amely szerint az FTF-ek olyan személyek, „akik terrorcselekmények elkövetése, tervezése vagy előkészítése, azokban való részvétel, illetve terrorista kiképzés nyújtása vagy terrorista kiképzésben való részvétel céljából a tartózkodási helyük vagy állampolgárságuk szerinti államtól eltérő államba utaznak”.¹¹ Ennélfogva az Európába visszatérő dzsihadisták tekintetében a kiválasztott fogalom középpontjában a katonai kiképzésben és harci műveletekben való részvétel áll, szemben azokkal a személyekkel, akik (bizonyítottan) nem vettek részt a harcban. A tanulmányom során olyan személyek esetében használom a kifejezést, akik háborús övezetekben csatlakoztak militáns iszlamista csoportokhoz, hogy részt vegyenek egy olyan fegyveres konfliktusban, amelynek a saját származási országuk nem részese közvetlenül. Az elmúlt évek során a leginkább érintett harctér a szíriai volt, az Iszlám Állam által kikiáltott úgynevezett kalifátus idején.

Elméleti háttér: a radikalizálódás folyamata

Annak érdekében, hogy a sikeres deradikalizációt segítő lehetséges utakat és eszközöket megismerjük, először a radikalizálódási folyamat megértése szükséges. Bár a szónak sokféle jelentése lehet, az első és legfontosabb differenciálás

a szociálpszichológiai besoroláson keresztül történik, amely különbséget tesz a meggyőződés, az érzelmek és a viselkedés között. A dzsihadista radikalizálódás és terrorizmus kontextusában nyilvánvalóan a viselkedés erőszakossá válása jelenti a legnagyobb kihívást a nemzet-, a köz- és a humánbiztonság szempontjából. Bár a (büntető)jog általában az erőszakos radikalizálódás tetteles aspektusaira összpontosít, a kognitív jellegűt is fontos szem előtt tartani, ugyanis annak ellenére, hogy a törvény nem feltétlenül tiltja, súlyos következményekkel járhat a társadalmi kohézió szempontjából.

A potenciálisan terrorcselekményekhez vezető radikalizálódás és erőszakos szélsőséges kutatása az elmúlt két évtizedben a biztonságpolitikát is érintő társadalomtudományok egyik legdinamikusabban fejlődő területévé nőtte ki magát.¹² Jelentős kutatások folytak a radikalizálódást elősegítő tényezők ismeretének és megértésének érdekében, amelyek elsősorban arra a kérdésre igyekeztek válaszokat találni, hogy miért lesznek egyesek hajlamosak a szélsőséges nézetek elfogadására, és a folyamat végén miért tartják az erőszakot egy politikai vagy ideológiai cél eléréséhez legitim eszköznek, míg mások – bár ugyanazokat a nézeteket vallják –, nem folyamodnak erőszakos cselekedetekhez. A téma komplexitását jól szemlélteti egy, az Európai Bizottság által kezdeményezett tanulmány, amely nem kevesebb, mint száztizenegy radikalizálódási okot (pszicho-szociális, gazdasági, kulturális, szervezeti/működési stb.), valamint azok kombinációját, továbbá hetven, a beavatkozás szempontjából releváns és huszonhárom egyéb értékelési tényezőt azonosított be.¹³ A radikalizálódás folyamatát leíró koncepcionális modellek többsége az események linearitására épül, ahol az egyén viselkedésében bekövetkező fokozatos változások bizonyos látható kritériumok szerint követhetők nyomon – ezért is fontos elsőként a mögöttes tényezők beazonosítása.

A terrorizmushoz vezető okok rendszerezésekor Martha Crenshaw két csoportba sorolta az egyént befolyásoló tényezőket.¹⁴ Az elsőbe az előfeltételek tartoznak, azaz az olyan társadalmi szintű tényezők, amelyek hosszú távon megteremtik a terrorizmus lehetőségét. A másikat a kiváltó okok alkotják, tehát olyan események, amelyek éppen a terrorcselekményt megelőzően következnek be, így annak a közvetlen okainak tekinthetők.¹⁵ Az előfeltételek további két kategóriába csoportosíthatók: a lehetővé tevő – vagyis a terrorizmusra lehetőséget biztosító –, valamint a megengedő – tehát a terrorista akciókat közvetlenül motiváló és ösztönző – tényezőkre.¹⁶

Crenshaw óta a radikalizálódással foglalkozó szerzők jellemzően a terrorizmus mögöttes okainak a három szintjére (mikro-, mezo- és makroszint) összpontosítottak. A folyamat modellezésére tett kísérlet az egyéni, a csoportos és a társadalmi szintű tényezők megkülönböztetésével lehetővé tett egy multidiszciplináris megközelítést is, amely hozzájárult a jelenség átfogóbb megértéséhez. A háromszintű modellt Scott M. Kleinmann is alkalmazta, amikor az Egyesült

Államokban a született és áttért muszlimok radikalizálódási folyamatának a különbségeit vizsgálta.¹⁷ 83 esettanulmányt hasonlított össze, amelyekből a radikalizálódást előmozdító tényezőket az említett három csoportba rendszerezte, majd megállapította, hogy az egyéni szintű tényezők a konvertiták (áttértek) esetében jobban érvényesültek, mint a nem konvertiták kapcsán, míg a csoportszintű folyamatok mindkét típust hasonlóan érintették.¹⁸

Marc Sageman társadalmi, pszichológiai és környezeti tényezőket használt fel a terrrorszervezetek egyéni (és csoportos) jellemzőinek a meghatározására.¹⁹ A pszichológiai tényezők ismertetésekor kifejti, hogy a vizsgált profilnak megfelelő személyek elszigeteltnek és érzelmileg elidegenedettnek érezték magukat, célt kerestek, hogy „érzelmi megkönnyebbülést, társadalmi közösséget, lelki vigaszt [kapjanak,] és okot [találjanak] az önfeláldozásra”.²⁰ Edwin Bakker ugyanezeket a tényezőket használta fel arra, hogy összehasonlítsa a 2001 szeptemberre és 2006 augusztusa között Európában (az Európai Unió akkori 25 tagállamában, az EU-n kívüli nyugat-európai országokban és a Balkánon) beazonosított 242 terrorista profilját.²¹ Az egyéni szintű tényezőkkel kapcsolatban megállapította, hogy bár a vizsgált terroristák többsége a társadalom alsóbb rétegeiből származott és büntetett előéletű volt, több mint egyötödük magasabb iskolai végzettséggel rendelkezett: 42 fő gimnáziumot, tizenöt pedig egyetemet végzett.²²

Az egyén radikalizálódása tehát nem légtüres térben történik, hanem a közvetlen környezetével való szinergikus kapcsolat eredménye. Ezért a folyamat megértését célzó elemzésnek figyelembe kell vennie nem csupán az érintett személyt, hanem azt a tágabb kontextust is, amelyben az illető él és cselekszik. Bár a radikalizálódás okaival foglalkozó legtöbb tanulmány ezt a fajta kumulatív vizsgálatot alkalmazza, egyetlen tényezőről sem mondható el, hogy a folyamat kizárólagos okozója lenne.

Az Európát ért terrortámadások, azok politikai és társadalmi következményei

Ebben a fejezetben az elmúlt egy évtizedben Európában elkövetett legjelentősebb dzsihadista ihletésű terrorista merényletekkel foglalkozunk röviden. A kiválasztott időkeret kezdete egybeesik az Iszlám Állam „kalifátusának” a 2014-es kihirdetésével, továbbá a terrorista szervezetnek a Nyugat ellen 2015-től elkövetett támadásokra szóló felhívásával, és az ISIS elleni nemzetközi koalíció erőfeszítései megkezdésével. Bár 2017 végére a területi 95 százalékát elveszítette, a terrorista szervezet további támadásokra bátorította a követőit – és hajtott maga is végre akciókat szerte a világon, többek között Európában is.

2014-ben történt az első olyan merénylet a kontinensen, amelyet egy Szíriából visszatért külföldi terrorista harcos hajtott végre: május 24-én egy algériai

származású francia állampolgár belépett a Brüsszelben található Belgiumi Zsidó Múzeumba, ahol négy embert lelőtt. A nyomozás során kiderült, hogy több mint egy évet töltött Szíriában, és szoros kapcsolatban állt az Iszlám Állammal.²³

2015. november 13-án több személy egy támadássorozatot hajtott végre Párizs keleti és északi részén, amelynek során 131 ember meghalt, 368 pedig megsebesült. A támadások szinte egyszerre történtek az egymástól akár távolabb is található helyszíneken (a Stade de France footballstadionban, a Rue Bichat, a Rue de la Fontaine-au-Roi, a Rue de Charonne utcában, a Boulevard Voltaire-en található Comptoir Voltaire étteremben és a Bataclan színházban), és a merénylők a lövöldözéstől az öngyilkos akción át a túszejtésig mindent módszert alkalmaztak.

2016. március 22-én három személy öngyilkos merényletet hajtott végre Brüsszelben: ketten a Zaventem nemzetközi repülőtér indulási csarnokában, egy pedig a belvárosi Maelbeek metróállomáson. A tettük 31 ember életét követelte, és több mint 270-et megsebesítettek. A támadásért az ISIS vállalta magára a felelősséget. Ugyanabban az évben, a francia Bastille-napi nemzeti ünnepen egy férfi egy 19 tonnás teherautóval Nizzában belehajtott az ünneplő tömegbe, s ezzel 86 ember életét vette el, és több mint 450-nek okozott sérüléseket. Ezt a merényletet is magának tulajdonította az ISIS: kijelentették, hogy a támadó arra a felhívásukra reagált, hogy a követők támadják meg a velük szemben álló nemzetközi koalíció tagállamainak a civil lakosságát.²⁴ Decemberben egy férfi eltérített egy teherautót, és azzal szándékosan belehajtott a berlini Breitscheidplatz karácsonyi vásárába, s ezzel megölt 12 embert, és megsebesített 48 másikat. Ez volt az ISIS által inspirált első olyan támadás Németországban, amely halálos áldozatokat követelt.²⁵ Az elkövetője pedig egy tunéziai származású férfi volt, aki 2015-ben menedékkérőként érkezett az országba.

2017 áprilisában egy üzbég származású férfi hajtott be Stockholm központjában a legnagyobb bevásárlóutcájába egy lopott teherautóval, ahol négy embert halálra gázolt, s 15 másikat is megsebesített. A kihallgatásáról kiszivárgott információk szerint az elkövető azt állította, hogy az Iszlám Állam tagja, és büszke a tetteire.²⁶ A támadása indítéka szerinte „az volt, amit Svédország az ő országával tesz” – miközben Stockholm főként nem harcoló egységeket küldött az ISIS ellen Irak északi részén küzdő kurd fegyveres erőket támogató nemzetközi koalícióba –, és azt állította, hogy a végrehajtásra közvetlenül a terrorszervezettől kapott parancsot.²⁷ Májusban Manchesterben, az Egyesült Királyság egyik legnagyobb városában történt öngyilkos merénylet egy koncert után. A robbanás 22 halálos áldozatot és több tucat sérültet követelt, így a 2005. július 7-i londoni terrortámadások óta a legsúlyosabbnak számít. Az elkövető egy 22 éves, líbiai származású férfi volt. Júniusban újabb merényletet hajtottak végre az Egyesült Királyságban: három férfi hajtott egy kisteherautóval a gyalogosok közé a London Bridge-en. Miután átkeltek a hídon, baleset történt, az illetők kiszálltak, és

késekkel támadtak az útjukba került emberekre. A támadásban nyolcan meghaltak, 48 fő megsérült. Ez az eset a szakértők szerint jól példázza, hogy a radikális muszlim prédikátorok által két évtizede folytatott radikalizáló tevékenység az Egyesült Királyságban elért egy kritikus pontot.²⁸

Szintén 2017-ben egy bérelt fehér furgont vezettek a gyalogosok közé a turisták által kedvelt, forgalmas Las Ramblas utcán, Barcelona szívében. Körülbelül nyolc órával később egy másik autóval a tőle mintegy 120 km-re fekvő tengerparti üdülőváros, Cambrils egyik sétálóutcájában követtek el hasonlót. A két támadás 16 ember életét követelte, és több mint 140 személy megsebesült; ez volt a legsúlyosabb merénylet Spanyolországban a 2004-es madridi vonatrobbanások óta.²⁹ A támadások mögött egy 10 fős sejt állt, amelynek a tagjai – köztük négy testvérpár – a bírósági dokumentumok és az ügyhöz kapcsolódó nyomozói interjúk szerint egy, az Iszlám Államot támogató pap által radikalizálódtak a katalóniai Ripoll városában.³⁰

A következő években a korábbiakhoz képest csökkent a dzsihadista ihletésű merényletek elkövetésének a száma, azonban jelentősen emelkedett a meghíúsított akcióké. Az Europol többször hangsúlyozta, hogy a Iszlám Állam katonai veresége ellenére a dzsihadista terrorizmus fenyegetése továbbra is jelentős maradt.³¹ 2018 decemberében egy férfi egy zsúfolt karácsonyi vásár közelében nyitott tüzet Strasbourgban, de késsel is rátámadt az emberekre. A támadásban öten meghaltak, további 11-en pedig megsebesültek. A jelentések szerint az elkövető azt állította, hogy a támadással a „Szíriában meggyilkolt testvéreit bosszulta meg”.³²

2020 októberében a Párizstól 30 kilométerre fekvő városban, Conflans-Sainte-Honorine-ban, egy 18 éves csecsen származású fiatalember meggyilkolta a helyi középiskola történelemtanárát, Samuel Patyt. A támadás állítólag bosszú volt, amiért a tanár Mohamed profétáról készült karikatúrákat mutatott az osztályának a szólásszabadsággal foglalkozó óra részeként.³³ Novemberben egy észak-macedóniai albán származású, de Ausztriában született és felnőtt elkövető tüzet nyitott az osztrák főváros egyik kerületében. A támadás során négy civil vesztette életét, további 22 pedig megsérült. Az elkövetőt korábban terrorizmussal kapcsolatos bűncselekmény miatt ítélték szabadságvesztésre, miután Szíriába akart utazni, hogy csatlakozzon az Iszlám Államhoz.

Az elmúlt évtized dzsihadista ihletésű terrortámadásai nagyon komoly hatást gyakoroltak az érintett európai országok politikai és társadalmi közvéleményére. A fent említett nagyobb horderejű támadások – mint a Bataclan elleni vagy a brüsszeli – és az azokat követő kisebb léptékűek egyre fokozták a társadalomnak a biztonsággal, a radikalizálódással és a migrációval kapcsolatos félelmeit. Erősebbek lettek a polgári szabadságjogok és a terrorizmusellenes intézkedések közötti egyensúlyról szóló viták, ami nagyobb felügyeleti jogkörokhöz, a hírszerzési információk megosztásához és uniós szintű biztonsági együttműködéshez vezetett.³⁴

A dzsihadista ihletésű támadásokra válaszul az Európai Unió széles körű terrorizmusellenes intézkedéseket hozott, amelyek között jogszabály, digitális szabályozás és operatív együttműködés is szerepel. A terrorizmus elleni küzdelemről szóló 2017. évi irányelv³⁵ harmonizálta az olyan bűncselekmények elleni fellépéseket, mint a terroristák által végzett kiképzés, odautazás és a terrorizmus finanszírozása, míg az uniós biztonsági stratégia (2020–2025)³⁶ és a terrorizmus elleni küzdelemre vonatkozó ütemterv hosszú távú keretet határozott meg a fenyegetések előrejelzése, megelőzése, az ellenük való védelem és a rájuk való reagálás tekintetében. Az említettek mellett prioritássá vált a digitális biztonság is: a terrorista tartalmak online szabályozásáról szóló rendelet (2022) gyors eltavolítást, az új lőfegyverek nyomon követhetőségére vonatkozó szabályokat és az Europol internetes bejelentő egységének a létrehozását írja elő.³⁷ A bírósági és a bűnüldözési együttműködést az Eurojust reformjai, továbbá egyes adatbázisok (pl. az SIS II és a Prüm II) interoperabilitása, valamint a külföldi harcosokkal és az utasokkal kapcsolatos adatok megosztásának a javítása révén modernizálták. Ugyanakkor az EU megerősítette a fizikai biztonságot a közterületek védelmének a finanszírozásával, a robbanóanyagok ellenőrzésének a szigorításával és a drónok elleni képességek fejlesztésével is, s ezzel a biztonsági koordinációt az európai politikaalkotás állandó pillérévé tette.³⁸

Társadalmi szinten az Európában elkövetett dzsihadista terrortámadások fokozták a közvéleménynek az irreguláris migráció okozta biztonsági kockázatok miatti félelmét, amelyet tovább erősített a 2015–2016-os ún. migrációs válság is, amikor nagyszámú menedékkérő érkezett – sokan muszlim többségű országokból – az EU-ba. Az iszlamista szélsőségesesség miatti aggodalom néha a muszlim közösségek iránti fokozott gyanakváshoz vezetett, ami hozzájárult a polarizációhoz, valamint a szélsőjobboldali és populista mozgalmak felemelkedéséhez, amelyek a terrorizmust a bevándorlással és az integráció kudarcaival hozták összefüggésbe.³⁹ Mindennek következtében több EU-tagállam biztonsági aggályokra való indoklással szigorította a határellenőrzést, korlátozóbb menekültügyi intézkedéseket fogadott el, és ellenállt az áthelyezési programoknak.⁴⁰

A (Nyugat-)Európából származó külföldi terrorista harcosok háttere⁴¹

Ez a fejezet a legérintettebb nyugat-európai országokból (Franciaország, Németország, Belgium, az Egyesült Királyság, Németország, Svédország és Hollandia) származó külföldi terrorista harcosok ismert jellemzőit vizsgálja, de korántsem kívánja azt sugallni, hogy létezik egy egységes profil, amelyre a bűnüldöző szervek kizárólagosan összpontosíthatnak. Az általános jellemzőket feltérképező eddigi tanulmányok egy része a társadalmi hálózatoknak a radikalizálódás és a toborzás folyamatában való jelentőségét emeli ki. A vizsgált országok

többségében ugyanis az egyének radikalizálódása nem földrajzilag szétszórta történt, hanem a már korábban is létezett hálózatok helyi csoportjaira koncentrált, amelyek már eleve hasonlóan gondolkodó tagokból állnak, s egyfajta csoportnyomás is érvényesül a közös ügy érdekében – mindez pedig kiegészül az áhított társadalmi státusszal, amelyet a radikális ügyet szolgáló részvételért jutalomként remélnek.

A terrorizmus elleni küzdelem francia koordinációs egységének (*Unité de coordination de la lutte antiterroriste*, UCLAT) a 2017-es feljegyzése szerint a Szíriában megölt 265 francia dzsihadista többsége másod- és harmadgenerációs bevándorló volt, s jellemzően 28 évesen érte őket a halál.⁴² 48 százalékuk büntetett előéletű volt, 56 százalékuk pedig az ún. „kiemelt városrészekből”⁴³ – a jelenleg 5,3 millió ember otthonául szolgáló, országszerte több mint 1300, korábban „érzékeny városi övezet” néven ismert negyedekből⁴⁴ – származott, vagyis olyan, hátrányos helyzetűnek minősített (külvárosi) területekről, amelyek a gazdasági fejlődés, a társadalmi kohézió és a lakosok életének javítása érdekében állami támogatásokban részesülnek.

Egy másik tanulmány, amely a 2004 és 2017 között dzsihadista bűncselekmények miatt Franciaországban elítélt 137 személy (131 férfi és 6 nő) háttérét vizsgálta, hasonló következtetésekre jutott.⁴⁵ A törvényszéki tárgyalásokról származó, igazságügyi forrásokon alapuló cikk kimutatta, hogy az elítéltek 40 százaléka a már említett „kiemelt városrészekből” származott, az átlagéletkoruk a tett elkövetésekor 26 év volt, a francia átlagnál lényegesen alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkeztek, emellett alacsony munkaerőpiaci integráció jellemezte őket.⁴⁶ 40 százalékuk büntetett előéletű volt, a leggyakoribb törvénysértések között erőszakos cselekedetek, lopás vagy csalás, kábítószer-kereskedelem és közlekedési szabálysértések szerepeltek.⁴⁷ Az állampolgárságra vonatkozóan 130 személy esetében kaptak információt: 90 francia állampolgár volt, 29 kettős állampolgársággal rendelkezett (14 francia–marokkói, 10 francia–algériai és 5 francia–tunéziai), 11 pedig külföldi (3 marokkói, 3 algériai, 3 tunéziai, 1 indiai és 1 pakisztáni).⁴⁸ Az elítéltek nagy többsége Franciaországban született és ott is nőtt fel, de a gyökereik jellemzően a Maghreb térségbe nyúlnak vissza. 74 százalékuk muszlim családba született. A tanulmány szerzője ezért arra a következtetésre jutott, hogy a migráció „olyan tényező, amely fontos szerepet játszik a dzsihadizmus jelenségében”.⁴⁹

A német Szövetségi Alkotmányvédelmi Hivatal (*Bundesamt für Verfassungsschutz*, BfV) az egyik elemzésében 784 olyan németországi személy háttérét vizsgálta, akik 2011 és 2016 között Szíriába és Irakba utaztak.⁵⁰ 79 százalékuk férfi volt, 21 százalékuk pedig nő. Az átlagéletkoruk a kiutazás időpontjában 25,8 év volt, s a legnagyobb korcsoportot a 22–25 évesek alkották.⁵¹ Az kiutazók összesen 162 német településről származtak (nagyvárosi negyedekből, nagy- és kisvárosokból, valamint kisebb falvakból egyaránt). Annak ellenére, hogy az

érintett települések szétszórta, az egész ország különböző helyein található, a BfV szerint kimutathatók regionális gócpontok, mivel 13 olyan város szerepelt a listán, ahonnan több mint tízen távoztak.⁵² A vizsgálatba bevont személyek 61 százaléka Németországban született, 62 százalékuk az utazás időpontjában német állampolgársággal rendelkezett. A külföldön születettek összesen 38 országból származtak, a legtöbben Törökországból, Szíriából, az Oroszországi Föderációból, Marokkóból, Libanonból és Afganisztánból. 27 százalékuk kettős állampolgársággal rendelkezett, a legnagyobb létszámú kettős állampolgárságú csoportot a német-török (21%), a német-marokkói (17%), a német-tunéziai (13%), a német-afgán (11%) és a német-szíriai (7%) emberek tették ki.⁵³ A vizsgált személyek 72 százaléka járt általános iskolába, 36 százalékuk érettségizett. 96 százalékuk ismert volt a hatóságok előtt a szalafita közösségekhez való tartozásuk okán, tehát a kiutazás előtt a szóban forgó személyek többsége már bekapcsolódott a helyi hálózatokba. 134 személy konvertita volt, akiknek a kétharmada 22 éves kora előtt tért át az iszlám vallásra.⁵⁴ Az elemzésbe bevontak kétharmada büntetett előéletű volt.

A radikalizálódás hátterében álló helyszíneket és folyamatokat – majd a konfliktusövezetekbe való utazás motivációit – illetően a BfV a következő tényezőknél tulajdonított jelentőséget: a barátok, bizonyos mecsetek rendszeres látogatása, az internet, az úgynevezett iszlám szemináriumok, a család és az olyan rendezvények, amelyeken a Koránt népszerűsítették.

A barátok és a társadalmi hálózatok szerepére vonatkozó következtetést megerősítette Sean C. Reynolds és Mohammed M. Hafez is 2017-ben.⁵⁵ A tanulmányukban 99 olyan német külföldi harcos esetében elemezték a taszító (*push*) és vonzó (*pull*) tényezőket, akik megkíséreltek Szíriába utazni vagy el is jutottak oda. A szerzők arra jutottak, hogy az interperszonális kapcsolatok és a kortárs csoportok jelentették a legfontosabb motivációs tényezőt. A kutatók azt is hangsúlyozták, hogy kevés bizonyíték támasztja alá azt a gyakran hangoztatott nézetet, miszerint a radikalizálódást elsősorban az integrációs deficit okozza. Szerintük ennek többek között a vizsgált személyek körében a német állampolgársággal rendelkezők jelentős aránya is ellentmond. Nem találtak döntő bizonyítékot arra sem, hogy a radikalizálódás főleg a közösségi médián keresztül történne.⁵⁶ Reynolds és Hafez különösen azt emelte ki, hogy a német külföldi harcosok között milyen nagy számban vannak az iszlámra áttérték: a vizsgált személyek közül 23-an tértek át (közülük 13-an német anyanyelvűek, és mindkét szülőjük révén német származásúak voltak)⁵⁷ – ami igencsak kiugró arány más érintett országokhoz képest.

A belga külföldi harcosokról saját adatbázist hozott létre Pieter van Ostaeyen és Guy van Vlierden, akik az alapján 716 személy hátterét vizsgálták a származásukra és az állampolgárságukra összpontosítva.⁵⁸ Az adatgyűjtést azon személyekre szűkítették, akik (legalább) kísérletet tettek arra, hogy egy konfliktusövezetben aktív radikális iszlamista csoporthoz csatlakozzanak. Ez

85 százalékuknak sikerült.⁵⁹ Az állampolgárságról rendelkezésre álló információk azt mutatták, hogy a túlnyomó többség (valamivel több mint 76%) belga volt, őket követték a marokkóiak (6,5%), az oroszok (5,3%), a franciák (4,2%), az algírok (2,4%), az olaszok (1,4%) és a hollandok (1,2%).⁶⁰ A szerzők a Belgiumban élő, kettős állampolgársággal rendelkező személyeket a belgák között tüntették fel,⁶¹ ám a többségük (több mint 62%), vagyis a Belgiumból származó külföldi terrorista harcosok közel fele, marokkói származású volt.⁶² Ez összefügghet az a ténnyel, hogy a marokkóiak képviselik a legnagyobb csoportot Belgium muszlim lakosságán belül, illetve a közel félmillió fővel ők alkotják az ország külföldi gyökerű lakosságának a legnagyobb részét is.⁶³

Egy másik tanulmány arra kereste a választ, hogy a marokkói származásúak milyen arányt képviselnek a belgiumi külföldi terrorista harcosok között. Ehhez a török diaszpórával, a második legnagyobb muszlim csoporttal vetették őket össze. Mivel a törökök a belgiumi dzsihadisták mindössze 10 százalékát teszik ki, a szerző arra a következtetésre jutott, hogy a viszonylag hasonló társadalmi-gazdasági helyzet, valamint a megkülönböztetés és a megbélyegzés hasonló percepciói ellenére a marokkóiak azok, akik „hajlamosabbak a lázadásra és az erőszakra”.⁶⁴

Ostaeyen és Vlierden három nagy hálózatot azonosított a toborzás fő csomópontjaként: a Shariah4Belgium nevűt, valamint a Khaled Zerkani és egy brüsszeli konvertita, Jean-Louis Denis köré szerveződött hálózatot. Ezek részben átfedik egymást, és a tagjaik együttesen a belga külföldi terrorista harcosok adatbázisában szereplő személyek több mint 83 százalékát adták.⁶⁵ Az ugyanott fellelhető marokkóiak közel fele a fővárosi régió és Antwerpen területein élt, és az átlagéletkoruk 29 év volt.⁶⁶ Egy másik belga kutatás megállapította, hogy a marokkói származásúak voltak a felelősek a legtöbb és legjelentősebb terrorfenyegetésért, mind a nyugati célpontok ellen elkövetett támadások, mind a szíriai vagy iraki öngyilkos merényletek tekintetében.⁶⁷

A Svéd Védelmi Egyetem átfogó tanulmányban elemezte 267 svédországi külföldi terrorista harcos hátterét,⁶⁸ és kimutatták, hogy a legtöbben a svéd nagyvárosi régiókból utaztak ki, és csak nagyon kevés olyan található köztük, akinek tényleges kapcsolata volt Szíriával. 34 százalékuk Svédországban született, de legalább az egyik szülője külföldről érkezett az országba; 75 százalékuk rendelkezett svéd állampolgársággal. Sokan közülük ugyanahhoz a családhoz vagy baráti körhöz tartoztak – ez a tendencia összhangban van más európai országok tapasztalataival. Több mint 70 százalékuk társadalmilag hátrányos környékről származott (ahol nagyarányú a bűnözés, zömében bevándorlók laknak, és általában alacsony társadalmi-gazdasági státuszú emberek élnek). A svéd külföldi terrorista harcosok kétharmada az utazását megelőzően is részt vett bűncselekményben (legalább egynek az elkövetésével gyanúsították),⁶⁹ ami más országokénál magasabb arány. A svéd nemzetbiztonsági szolgálat szerint a

kiutazások mögött több motivációs tényező is állhat: egyebek mellett az a meggyőződés, hogy az Iszlám Államhoz való csatlakozás vallási kötelesség.⁷⁰

A holland külföldi terrorista harcosok többsége férfi, 25 év alatti, és alsó vagy alsó-középosztálybeli társadalmi-gazdasági háttérrel rendelkezik.⁷¹ A legtöbbjük Hágából vagy a város konglomerátumából származik.⁷² Ebben hasonlítanak a többi vizsgált ország dzsihadistáihoz, ám más háttértényezők kapcsán eltérnek azoktól, mert igencsak nagy szórást mutatnak: míg egyesek jól képzettek, mások nehézségekkel küzdöttek az iskolában; néhányan szintén bűnözői háttérrel rendelkeznek, de egyáltalán nem a többségük.⁷³ Néhányan mentális problémákkal küzdöttek, ami fogékonyabbá tehetette őket a radikalizálódásra és a toborzásra⁷⁴ – ám nem feltétlenül pszichotikus rendellenesség állt fenn náluk, ami miatt képtelenek lettek volna megfelelően beilleszkedni a társadalomba. A kutatás inkább a társadalmi kirekesztést jelölte meg a lehetséges magyarázatként: a többségi csoportból való kiközösítés negatív tapasztalatai stresszt válthatnak ki, és a dopaminrendszer zavaraihoz vezethetnek – ami viszont valóban hozzájárulhat a radikalizálódáshoz.⁷⁵ A vonatkozó cikk szerzői e tekintetben további potenciális kockázati tényezőként sorolják fel az etnikai kisebbségi státuszt, a városi környezetben töltött gyermekkort, az akkor átélt traumákat és a kábítószer használatát, s külön kiemelték a holland-marokkói közösséget, amely a felsoroltak által összességében a leginkább érintett népcsoport.⁷⁶

A kiemelt országok rövid összehasonlításából az látszik kirajzolódni, hogy a külföldi terrorista harcosok többsége bevándorlók gyermeke, büntetett előéletű és többnyire alacsony iskolai végzettségű, csapongó életmódot folytató személy volt, mielőtt a radikális iszlamizmus követőjévé vált. Jellemzően 18–30 év közötti fiatal emberek, akiknek az egyik vagy mindkét szülője külföldön született, és akik valamely bevándorló többségű, alacsony társadalmi-gazdasági státuszú városrészben élnek. A dzsihadisták zöme vagy annak az országnak az állampolgárságával rendelkezik, amelyet későbbiekben elhagyott/elhagyni készült, vagy rendelkezik azzal is. Sok esetben az illető a családtagjaival vagy a barátaival együtt (vagy azok miatt) csatlakozott a radikális célok megvalósításához, ami ismét a hálózatoknak és a társas kapcsolatoknak a radikalizálódási folyamatban való jelentőségét bizonyítja. A hálózatok ezért a megelőzés szempontjából is kiemelt fontossággal bírnak,⁷⁷ hiszen a külföldi harcosok mozgósításának és toborzásának a meglehetősen egyszerűbb lehet azokat feltérképezni és felszámolni, mint például költséges, a radikális iszlamizmus elleni narratív kampányokat folytatni a gyorsan fejlődő közösségi média felületein. A javarészt személyes kapcsolatokon keresztül történő beszerveződés és radikalizálódás jól szemlélteti a hovatartozás fontosságát, vagyis a folyamat szociálpszichológiai jellegét is.

A felsorolt hasonlóságok ellenére fontos szem előtt tartani, hogy a közös pontok felvázolásával nem egyes társadalmi csoportok megbélyegzése a cél, hanem a megelőzés és a minél hatékonyabb intézkedések foganatosítása érdekében szükséges a célcsoport beazonosítása.

Az Iszlám Állam visszatérő harcosai által jelentett fenyegetések

Az Európába visszatérő külföldi terrorista harcosok két fő okból jelentenek fenyegetést: egyrészt a támadások végrehajtására való képességük, másrészt az arra irányuló szándékuk miatt.⁷⁸ Thomas Hegghammer már a bő egy évtizede megjelent tanulmányában kísérletet tett arra, hogy felmérje a hazatérő dzsihadistáknak a belföldi terrorista tevékenységekre gyakorolt hatását.⁷⁹ Az észak-amerikai, nyugat-európai és ausztráliai külföldi harcosokra összpontosító, 1990 és 2010 között végzett vizsgálat eredménye szerint minden kilencedik azzal a szándékkal tért vissza, hogy támadásokat kövessen el Nyugaton.⁸⁰ Ez az arány egybevág a Soufan Group nemzetközi stratégiai tanácsadó cég megállapításával, miszerint általában „erősebb [bennük] a vágy, hogy valami újhoz csatlakozzanak, mint hogy elpusztítsanak valami régit”.⁸¹ Bár egyes tanulmányok⁸² az eddig rendelkezésre álló statisztikák alapján azt hangsúlyozzák, hogy minimális a visszatérő külföldi harcosok által kivitelezett, nagyszabású terrorista merénylet megvalósulásának a valószínűsége, a 2015. novemberi párizsi merényletek – és az azokhoz hasonló támadások – is azt mutatják, hogy már egyetlen (az adott esetben Abdelhamid Abaaoudnak, a támadások feltételezett vezetőjének és kitervelőjének) a tevékenysége is óriási károkat okozhat.

A már idézett, a 2014 és 2017 között Európában elkövetett iszlamista terrorista merényleteket vizsgáló tanulmány a 142 elemzett esetből 30 kapcsán megállapította, hogy azokban olyan személyek vettek részt, akik külföldön kaptak terrorista kiképzést, vagy rendelkeztek harci tapasztalattal.⁸³ Ez azt jelenti, hogy a gyakorlatban minden ötödik támadást (körülbelül 21%) külföldi terrorista harcos hajtott végre, de legalábbis részt vett benne, márpedig már egyetlen külföldi terrorista harcos jelenlétével nő a merénylet hatékonysága.⁸⁴

Több tanulmány azt hangsúlyozza, hogy a háborús övezetben szerzett tapasztalatok a gondolkodásmód megváltozását okozzák, így az érintett személyeknek jelentősen csökken az erőszakkülönbözet.⁸⁵ Így a visszatérésük után az általuk potenciálisan alkalmazott erőszak nem feltétlenül terrortámadásokban nyilvánul meg, ám sok esetben más formákban jelen van és továbbgyűrűzik. Egy rövid tanulmány, amely a svéd külföldi terrorista harcosokat vizsgálta, azt állapította meg, hogy a visszatérők által (már Svédországban) elkövetett bűncselekmények között szerepel az erőszakos zsarolás, a durva bántalmazás, a törvényekkel való visszaélés, továbbá pénzmosással kapcsolatos bűncselekmények és csalások.⁸⁶

Becslések szerint az Iszlám Állam kalifátusának maradványai felszámolása után a mintegy ötezer európai külföldi terrorista harcos közül nagyjából ezeröt-száz tért vissza, míg körülbelül ezer meghalt a szíriai vagy az iraki csatatereken. Bár uniós szinten az elmúlt időszakban a korábbinál kevesebb szó esett a visszatérő dzsihadistákról, a Bűnüldözési Együttműködés Európai Unió Ügynöksége

(az Europol) korábbi meglátása, miszerint az Európába visszatérők „közép- és hosszú távon növelhetik a szervezettebb, látványosabb támadások kockázatát Európában”,⁸⁷ továbbra is mérvadónak tekinthető.

Növelheti a „Nyugat” elleni támadások szándékát az a tény is, hogy a terrorizmus bűncselekményéhez köthető büntetőjogi szabályok szigorítása miatt jelentősen megnehezedett a konfliktusövezetekbe való kiutazás. Ugyanakkor a támadást tervező személyek képességeit potenciálisan csökkentheti többek között „az infrastruktúra hiánya és az erőforrásokhoz való korlátozott hozzáférés”.⁸⁸ A kalifátus felszámolásával a „Nyugat” elleni támadások központi irányítására való képesség is jelentősen csökkent, azonban a szándék továbbra is fennáll – ezért a kivitelezésben az Iszlám Állam támaszkodhat az európai követőire.⁸⁹

Az Europol több jelentésében is leírja, hogy bizonyítékok vannak arra, hogy a külföldi harcosok több esetben az irreguláris migránsok áradatát használták fel arra, hogy visszatérjenek Európába (noha ez nem tekinthető szisztematikusnak).⁹⁰ Az irreguláris migrációval való összefonódást a holland biztonsági és terrorizmusellenes nemzeti koordinátor is megerősítette: a megállapítása szerint a terrorista csoportok valóban arra használták fel a menekültáradatot, hogy ügynököket küldjenek Európába.⁹¹ Bár a biztonsági és határvédelmi intézkedéseket Európa-szerte megerősítették, fennáll annak a veszélye, hogy a külföldi terrorista harcosok lopott vagy hamisított úti okmányokat használnak a harmadik országokon keresztül történő visszatéréshez.⁹²

Ugyanakkor nem minden hazatérő folytatja a kinti tevékenységét a hazatérése után. Egyesek kiábrándulnak a harcokból, vagy egyszerűen túl nagyoknak találják a disszonanciát az Iszlám Állam propagandája által ígértek és a szíriai élet valósága között.⁹³ Emellett nem mindegyikükben van meg az akarat terrorista műveletek megszervezésére és végrehajtására.⁹⁴ Ráadásul a visszatérő egykori harcosok egy része mélyen traumatizálva tér vissza az ISIS kegyetlensége, a szíriai polgárháború, illetve a nemzetközi koalíciónak a terrorista szervezet által ellenőrzött területek elleni légicsapásai miatt.⁹⁵

Sokáig úgy tűnt, hogy az Iszlám Állam szíriai és iraki veresége újabb kihívást jelent Európa számára a külföldi harcosok esetleges tömeges visszatérése következtében. A valóságban azonban a számuk alacsony volt, mert sokukat megölték vagy bebörtönözték a konfliktusövezetekben, jelentős részük pedig (a családtagjaikhoz hasonlóan) még mindig az északkelet-szíriai fogolytáborokban tartózkodik. Mindazonáltal a visszatérők továbbra is biztonsági fenyegetést jelenthetnek, mivel a tapasztalatok szerint képesek súlyos támadásokat végrehajtani és másokat is radikalizálni.

A deradikalizáció alapjai

A visszatérő külföldi terrorista harcosok további sorsa heves viták tárgyát képezi az érintett tagállamokban. Vannak, akik szerint teljesen be kellene zárni az ajtót előttük, kettős állampolgárság esetén pedig meg kellene fosztani őket európai országától. Mások szerint nemzeti hatáskörű nyomozás és büntetőeljárás alá kellene vonni őket, de akadnak, akik inkább egy kimondottan a dzsihadisták háborús bűneinek a kérdésével foglalkozó nemzetközi büntetőbíróság felállítását látnák szívesen. A vélemények az esetleges vádemelést követő intézkedésekkel kapcsolatban is eltérnek: egyes hatóságok és szakértők szerint vissza lehet integrálni őket az adott társadalomba, míg mások azt állítják, hogy ez lehetetlen. Az erőszakos szélsőséges csoportok résztvevőinek a reintegrációja társadalmi előnyökkel járhat, nem utolsósorban a bűnmegelőzés szempontjából.

A represszív intézkedések mellett az utóbbi években egyre kiterjedtebbé válnak a deradikalizációs kezdeményezések, amelyek célja, hogy erőszakmentes módon térítsék el az embereket és szervezeteket az erőszakos szélsőségességtől. Noha ezen intézkedések eltérnek egymástól mind az alanyok tekintetében (akik lehetnek fogvatartottak, potenciális terroristák vagy elítélt bűnözők), mind a célok jellegében (a szélsőséges nézetek elhagyása, a terrorizmustól való elszakadás, a társadalomba való „visszaintegrálódás”), mind pedig a bővülő eszköztár szempontjából, sikerült már hasznosnak ígérkező tapasztalatokat szerezni. A jelen fejezet nem tér ki a büntetőjogi jellegű intézkedésekre, hanem a deradikalizációt (*deradicalisation*) célzó intézkedésekre összpontosít, vagyis azokra a kezdeményezésekre, amelyek célja a szélsőséges politikai, társadalmi vagy vallási nézeteket valló személy mérsékeltebb álláspontra való ösztönzése.

A deradikalizáció fogalmának nincs egységes definíciója, bár közös nevezőként jelenik meg számos meghatározásában, hogy az az egyén értékrendjében külső hatásokra bekövetkezett mélyreható változáshoz kapcsolódik.⁹⁶ Az értékrendbeli változásra vonatkozó kutatások korlátozottabbak, mint a radikalizálódással kapcsolatosak. Számos kutató meg is jegyzi, hogy egyelőre nem létezik egy hatékony, tudományosan bizonyított deradikalizációs módszer.⁹⁷ Ráadásul egyes vélemények szerint képtelenség „átprogramozni” egy embert, és voltaképpen lehetetlen ellenőrizni, hogy valaki valóban deradikalizálódott-e, vagy csak azt színleli. A fellelhető esettanulmányok különböző kulturális közegekben működő deradikalizációs programokat vizsgálnak, amelyek nem feltétlenül hasznosak egy másik országban megvalósítandó program esetében. Még Európán belül is kérdéses az egyes országok gyakorlatai exportjának a lehetősége.⁹⁸ Azonban mindezen hiátusok és korlátok ellenére is levonható számos hasznos következtetés.

Először is fontos megemlíteni, hogy deradikalizációs programban való részvétel nélkül is lépnek ki személyek a radikális eszmévilágból,⁹⁹ viszont a kutatás szempontjából ők a deradikalizációs intézkedéseket illetően nem jelentenek kontrollcsoportot.

Az esettanulmányokból az rajzolódik ki, hogy sokszor a taszító és a vonzó tényezők összhatása készíti az embereket arra, hogy elhagyjanak egy radikális csoportot, és megkérdőjelezzék annak ideológiáját.¹⁰⁰ Vonzó tényező lehet például az egyén életének a szociális jellegű változása, mint a családalapítás, egy szakma elsajátítása, tanulmányok megkezdése vagy a munkaerőpiaci elhelyezkedés. Taszító tényező lehet a kiábrándultság, vagyis a csalódás, amikor az illető ráébred, hogy a valóság és a képzelet (és a propaganda) éles ellentétben áll egymással.¹⁰¹ Ez esetben az erőszakos szélsőséges környezetből való kilépés sikere nagyrészt az egyénnek az adott helyzetéről alkotott képének a megváltozásában rejlik. A fentieket vizsgáló tanulmányok arra a következtetésre jutottak, hogy az addig támogatott csoport stratégiájából, vezetőiből vagy tagjaiból való kiábrándulás kulcsfontosságú taszító tényező.¹⁰² Ugyanakkor a deradikalizáció nem feltétlenül következik a szélsőséges csoportból való kilépésből: valaki dönthet úgy, hogy elhagyja az erőszakos csoportot ugyan, de a radikális világnézete továbbra is megmarad. Ez a jelenség különösen az Iszlám Állammal kapcsolatosan igaz: a szervezet elhagyása nem feltétlenül jelenti a dzsihadizmusról való lemondást.¹⁰³

Az erőszakos (és más szélsőséges) csoporttól való megválást számos tényező gátolja: annak pozitív jellemzői (amelyek egyéni szinten szociálpszichológiai függőségként jelennek meg), a csoport többi tagjának a megtorlásától való félelem, a korábbi ellenségekkel szembeni védelem elvesztése miatti aggodalom, a jogi szankcióktól való rettegés (illetve attól, hogy a volt társai „felnyomják”), a társadalmi, oktatási vagy szakmai alternatívák vélt hiánya, a közösséghez és/vagy az ügyhöz való hűség, valamint nem akarják azt érezni, hogy az addigi erőfeszítéseik és költségeik (*sunk costs*) hiábavalóak voltak.¹⁰⁴

A deradikalizáció kapcsán kulcsfontosságú a célcsoport körülhatárolása. Ahogy arról fentebb is szó volt, különbség van a kognitív és a tettlegességig fajuló radikalizálódás között; az előzőből nem mindig következik az utóbbi, de az utóbbinak mindig előfeltétele az előbbi. Az első csoport kapcsán az elérendő cél a radikális eszméktől az erőszakos cselekedet felé való haladás megállítása, míg a másodiknál a bűnisméltetés megelőzése, amely különösen a dzsihadista ihletésű bűncselekményekért elítélt személyek tekintetében érdekes.

Egy holland kutatás a dzsihadista tevékenységekben való részvétel miatt elítélt vagy azzal gyanúsított reintegrációjára összpontosító intézkedések sikerességét vizsgálta.¹⁰⁵ Bár az elsődleges cél a szélsőséges cselekedetektől való eltávolítás volt, a program adott esetekben deradikalizációs komponenst is tartalmazott. Ez magában foglalta a teológiai szakértelemmel rendelkező külső

tanácsadóknak a „fekete-fehér” világnézetek megkérdőjelezésére és az árnyaltabb meglátások előmozdítására irányuló kognitív beavatkozásait. A visszaesés megakadályozásához a kezdeményezés a „reszocializációs” és az utógondozási intézkedéseket helyezte előtérbe, köztük a foglalkoztatás, az oktatás, a lakhatás, az adósságelengedés, a pszichológiai segítség és a családi kibékülés támogatását. A tanulmány szerint a deradikalizációs beavatkozás az öt vizsgált személy közül kettőre semmiféle pozitív hatással nem volt (ők ráadásul meg is szöktek, és visszatértek Szíriába), ketten eleget tettek ugyan a igazságügyi felügyeletük követelményeinek, de továbbra is a radikalizálódás jeleit mutatták, míg az ötödik kevésbé mutatkozott radikálisnak, mint ahogy az várható volt, ezért enyhítettek a megfigyelése intenzitásán.

A tanulmány megállapította, hogy a hasonló beavatkozásoknak az egyéni feltételekhez kell igazodniuk, és fontos, hogy a folyamatba több helyi szereplőt (pl. önkormányzat, szociális munkások, helyi vallási vezetők, lakhatással foglalkozó szervezetek, családtagok) is bevonjanak.¹⁰⁶ A börtönök tekintetében általánosan elfogadott kriminalisztikai alapelv, hogy egy, a „bent” és a „kint” közötti sikeres átmenet csökkenti a bűnözéshez való visszatérés esélyét,¹⁰⁷ s ez a dzsihadista bűncselekményekért elítélt személyek esetében hatványozottan érvényes. Több szakértő hangsúlyozza, hogy éppen ezért szükséges az elítélt radikálisokat a reintegráció folyamata során szorosan és strukturáltan nyomon követni, amibe ideális esetben különböző háttérű személyeket és szervezeteket is be lehet vonni.¹⁰⁸

A deradikalizáció kapcsán fontos tehát különbséget tenni a viselkedésbeli és a kognitív célok között, noha a kettő kapcsolata meglehetősen összetett. Az erőszakról történő lemondás vonatkozhat a személyes attitűdre is, vagyis nem feltétlenül jelenti az erőszak alkalmazásának az ideológiai ártértékelését. Ezzel szemben előfordulhat, hogy egy személy arra a meggyőződésre jut, hogy az erőszak nem megoldás, ám más okokból, például lojalitásból – legalábbis átmenetileg – továbbra is részt vesz olyan cselekményekben. A militáns iszlamista szélsőségeseket célzó beavatkozási programok általában a kognitív részre fektetik a hangsúlyt, vagyis a meggyőzések átalakítására, de – bár a gyakorlatban nagyon eltérőek lehetnek az intézkedések – a végső eredmény sokszor a viselkedésbeli változás elérése (a terrorizmushoz köthető tevékenység beszüntetése és az erőszakról való lemondás) lehet. E tekintetben fontos kockázatcsökkentő szerepe van a deradikalizációs programoknak.

Következtetések

Az erőszakos radikalizálódáshoz nem egyetlen út vezet, és a kiváltó okok is eltérőek lehetnek. Ezért arra leginkább dinamikus folyamatként érdemes tekinteni, amelynek a fázisaihoz tudnak igazodni a megelőzés szakpolitikai intézkedései. A vizsgált eseteknél világosan kirajzolódik a hálózatoknak és a társadalmi interakcióknak a radikalizálódási folyamatban való jelentősége, hiszen a toborzás és radikalizálódás többnyire személyes kapcsolatokon keresztül valósul meg. Ezt megerősíti a hovatartozás kérdése, amely a folyamat (egyik) jelentős szociálpszichológiai aspektusa.

A harmadik országbeli – reguláris vagy irreguláris – migráció hosszú távú következményei, a hovatartozás (és az azzal egybefüggő identitás) keresése és az integráció iránti igény ötvöződik a külföldi terrorista harcosok többségének a személyiségében. E dzsihadistákról a fentiek alapján elmondható, hogy a többségük bevándorló családban született, büntetett előéletű, általában 18 és 30 év közötti fiatal férfi, s olyan, alacsony társadalmi-gazdasági helyzetű környéken nőtt fel, ahol nagyszámú bevándorló él. Túlnyomó részük annak az országnak az állampolgára, amelyet később elhagytak. Az Európába való visszatérésük esetén több szempontból is kockázatot jelentenek a helyi társadalmakra. A fegyverek és a robbanóanyagok használatára vonatkozó katonai ismereteik, a harci tapasztalataik, a hosszas ideológiai indoktrináció, amely érte őket, valamint az erőszak alkalmazása iránti, potenciálisan alacsonyabb erkölcsi küszöbük miatt a jelenlétük komoly kockázatokat jelent. A hadszíntéren szerzett tapasztalataikkal megtervezhetnek, elősegíthetnek és – végső soron – végrehajthatnak merényleteket, de az elért státuszukkal a saját köreikben másokat is könnyebben radikalizálhatnak.¹⁰⁹ Emellett rendelkeznek a célpontok kiválasztásához szükséges ismeretekkel, ismerik a saját társadalmuk esetleges gyenge pontjait. Kockázatokat jelent az ún. „veteránhatás” is, miszerint egy „veterán” (ez esetben külföldi harcosként szerzett tapasztalattal rendelkező személy) jelenléte nemcsak növeli a támadás valószínűségét, de megduplázza a halálos kimenetel esélyeit is.¹¹⁰ Ennek az egyik legjelentősebb példái a 2015. novemberi párizsi terrortámadások, ahol az elkövetők többsége külföldi terrorista harcos volt, akik az ISIS-hez való csatlakozásuk előtt az Európai Unió lakosai voltak.¹¹¹

A deradikalizációs programokkal kapcsolatosan vegyesek a tapasztalatok. A szakpolitika más területeitől eltérően – ahol az eredmények közvetlenül megfigyelhetők és számszerűsíthetők – a hatékonyságuk bizonyítása ok-okozati összefüggés hiányában nehézkes, hiszen az intézkedés és egy el nem követett terrortámadás közötti összefüggést semmi sem igazolja. A legegyszerűbben talán mégis úgy lehetne megfogalmazni egy deradikalizációs program sikerességét, ha az azt elvégző személy lemond a radikális eszmevilágról, és nem követ el újabb bűncselekményt. Bár az magától értetődő, hogy az ilyen intézkedéseknek

empirikus alapokon kell nyugodniuk, abban azonban nincs egyetértés, hogy pontosan mit kell tartalmaznia ennek az empíriának, és az adatokat hogyan kell összegyűjteni és értékelni.¹¹² A deradikalizáció hosszabb, idő- és szakemberigényesebb, mint az a folyamat, amelynek során csupán „eltávolítják” az érintett személyt a szélsőséges csoport tevékenységétől, anélkül hogy feltétlenül deradikalizálnák vagy megváltoztatnák a nézeteit (*disengagement*). A szakirodalom alapján egyértelműen levonható az a következtetés, hogy minden esetet érdemes külön kezelni, egyéni beavatkozási programok segítségével, illetve a hatékony deradikalizáció – a bűnüldözési szervek mellett – több fontos társadalmi szereplő, nem utolsósorban a család bevonását is szükségessé teszi.

Jegyzetek

- 1 *Europol*, „Terrorism Situation and Trend Report 2018”, https://www.Europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/tesat_2018_1.pdf (a letöltés ideje: 2025. január 15.), 26. o.; *Europol*, „Terrorism Situation and Trend Report 2019”, https://www.Europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/tesat_2019_final.pdf (a letöltés ideje: 2025. január 15.), 40. o.
- 2 Mroue, Bassem: „Turkish Invasion Raises Fears of Islamic State Prison Break”, *AP*, <https://apnews.com/article/f366e0aeaa1349769cbc0a73bbe02c26> (a letöltés ideje: 2025. március 3.).
- 3 Hassan, Mohammed és al-Ahmed, Samer: „A Closer Look at the ISIS Attack on Syria’s al-Sina Prison”, *Middle East Institute*, <https://www.mei.edu/publications/closer-look-isis-attack-syrias-al-sina-prison> (a letöltés ideje: 2025. március 13.).
- 4 Renard, Thomas és Coolsaet, Rik, „Losing Control over Returnees?”, *Egmont Institute*, <https://www.egmontinstitute.be/losing-control-over-returnees/> (a letöltés ideje: 2025. március 3.).
- 5 Renard, Thomas és Coolsaet, Rik: „From Bad to Worse: The Fate of European Foreign Fighters and Families Detained in Syria, One Year after the Turkish Offensive”, *E Security Policy Brief*, no. 130. (2020). Elektronikusan elérhető: https://www.egmontinstitute.be/app/uploads/2020/10/SPB130_final.pdf.
- 6 Uo.
- 7 Kenez, Levent: „Ankara Plans to Push for Repatriation of European ISIS Fighters and Their Families in Syria”, *Nordic Monitor*, <https://nordicmonitor.com/2024/12/ankara-plans-to-push-for-repatriation-of-european-isis-fighters-and-dependents/> (a letöltés ideje: 2025. március 3.).
- 8 *The Soufan Center*, „Can a Deal between Syrian Kurds and the Government Stabilize the Country?”, <https://thesoufancenter.org/intelbrief-2025-march-12/> (a letöltés ideje: 2025. március 20.).
- 9 Uo.
- 10 Például: Della Porta, Donatella és Sydney, Arrow: *Transnational Protest and Global Activism* (Oxford: Rowman & Littlefield, 2005); Della Porta, Donatella és Diani, Mario: *Social Movements: An Introduction* (Oxford: Blackwell, 2006); Moore, Cerwyn és Tumelty, Paul: „Assessing Unholy Alliances in Chechnya: From Communism and Nationalism to Islamism and Salafism”, *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 25., no. 1. (2009): 73–94.

- 11 *Európai Bizottság*, „Az Európai Parlament és a Tanács irányelve a terrorizmus elleni küzdelemről, valamint a terrorizmus elleni küzdelemről szóló 2002/475/IB tanácsi kerethatározat felváltásáról”, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:52015PC0625> (a letöltés ideje: 2025. szeptember 1.).
- 12 Jensen, Michael A., Atwell Seate, Anita és James, Patrick A.: „Radicalisation to Violence: A Pathway Approach to Studying Extremism”, *Terrorism and Political Violence*, 32., no. 5. (2020): 1067–1090. Elektronikusan elérhető: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09546553.2018.1442330>.
- 13 A projektet az Európai Unió hetedik kutatási, technológiafejlesztési és demonstrációs keretprogramja támogatta a 312235. számú támogatási megállapodás keretében, és az alábbi linken érhető el: *IMPACT Europe*, „Synthesis Report on the State-of-the-Art in Evaluating the Effectiveness of Counter-Violent Extremism Interventions”, <http://impact-europe.eu/wp-content/uploads/2015/02/D2.2-Synthesis-Report.pdf> (a letöltés ideje: 2022. augusztus 3.), 4–5. o.
- 14 Crenshaw, Martha: „The Causes of Terrorism”, *Comparative Politics*, 13., no. 4. (1981): 379–399. Elektronikusan elérhető: <https://www.jstor.org/stable/421717>.
- 15 Uo., 380. o.
- 16 Uo., 381. o.
- 17 Kleinmann, Scott M.: „Radicalisation of Homegrown Sunni Militants in the United States: Comparing Converts and Non-Converts”, *Studies in Conflict & Terrorism*, 35., no. 4. (2012): 278–297. Elektronikusan elérhető: <https://doi.org/10.1080/1057610X.2012.6562>.
- 18 Uo., 278. o.
- 19 Sageman, Marc: *Understanding Terror Networks* (Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press, 2004), vii.
- 20 Uo., 96. o.
- 21 Bakker, Edwin: „Jihadi Terrorists in Europe”, *Clingendael*, http://www.clingendael.nl/publications/2006/20061200_cscp_csp_bakker.pdf (a letöltés ideje: 2025. április 2.), 51–52. o.
- 22 Uo., 38. o.
- 23 *Europol*, „EU Terrorism Situation and Trend Report (TE-SAT) 2015”, https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/p_europol_tsat15_09jun15_low-rev.pdf (a letöltés ideje 2019. július 16.).
- 24 *BBC News*, „Who Was Mohamed Lahouaiej-Bouhlel?”, <http://www.bbc.com/news/world-europe-36801763> (a letöltés ideje: 2017. június 20.).
- 25 Heil, Georg: „The Berlin Attack and the »Abu Walaa« Islamic State Recruitment Network”, *CTC Sentinel*, 10., no. 2. (2017): 1. Elektronikusan elérhető: https://www.ctc.usma.edu/v2/wp-content/uploads/2017/02/CTC-Sentinel_Vol10Iss228.pdf.
- 26 Lundberg Andersson, Hannes és Syrén, Michael: „Rakhmat Akilov, 39, misstänks för attacken”, *Expressen*, <http://www.expressen.se/nyheter/rakhmat-akilov-39-misstanks-for-attacken/> (a letöltés ideje: 2017. május 31.).
- 27 Uo.
- 28 Dearden, Lizzie: „London Attack Linked to Hate Preacher Anjem Choudary’s Extremist Network”, *The Independent*, <https://www.independent.co.uk/news/uk/home-news/london-attack-bridge-borough-isis-perpetrators-khuraam-butt-links-anjem-choudary-doeunary-jihadis-next-door-a7776101.html> (a letöltés ideje: 2022. május 10.).
- 29 Reñares, Fernando és García-Calvo, Carola: „Spaniards, You Are Going to Suffer: The Inside Story of the August 2017 Attacks in Barcelona and Cambrils”, *CTC Sentinel*, 11., no. 1. (2018): 1. Elektronikusan elérhető: https://ctc.usma.edu/wp-content/uploads/2018/01/CTC-Sentinel_Vol11Iss1-1.pdf.

- 30 Uo.
- 31 Europol, „Terrorism Situation and Trend Report 2019”, https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/tesat_2019_final.pdf (a letöltés ideje: 2020. június 10.), 4. o.
- 32 Hénin, Nicolas: „Lessons from the Strasbourg Attack”, *European Eye on Radicalisation*, <https://eeradicalisation.com/lessons-from-the-strasbourg-attack/> (a letöltés ideje: 2022. június 1.).
- 33 Counter Extremism Project, „Abdoulakh Anzorov”, <https://www.counterextremism.com/extremists/abdoulakh-anzorov> (a letöltés ideje: 2022. augusztus 3.).
- 34 Például: European Commission, „Counter Terrorism and Radicalisation”, https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/internal-security/counter-terrorism-and-radicalisation_en? (a letöltés ideje: 2025. szeptember 1.).
- 35 Uo.
- 36 European Parliament, „Legislative Train”, <https://www.europarl.europa.eu/legislative-train/carriage/eu-agenda-on-counter-terrorism/report?sid=9301> (a letöltés ideje: 2025. szeptember 1.).
- 37 European Commission, „Protecting People and Freedoms”, <https://op.europa.eu/webpub/com/general-report-2024/en/chapter7.html> (a letöltés ideje: 2025. szeptember 1.).
- 38 Európai Unió Tanácsa, „Következtetések a terrorizmus elleni küzdelemről, 2015. november 20. Brüsszel”, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2015/11/20/jha-conclusions-counter-terrorism/>; Európai Unió Tanácsa, „A Tanács elfogadta az új uniós jogszabályt a terrorizmus elleni igazságügyi együttműködés modernizálásáról, 2023. szeptember 18. Brüsszel”, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/09/18/council-adoption-new-eu-law-to-modernise-judicial-cooperation-on-terrorism-cases/>; Európai Unió Tanácsa, „Az EU válasza a terrorizmusra”, <https://www.consilium.europa.eu/en/eu-response-to-terrorism/>; Európai Bizottság, „Terrorizmus és radikalizáció elleni küzdelem”, https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/internal-security/counter-terrorism-and-radicalisation_en; Európai Parlament, „Uniós terrorizmusellenes menetrend. Jogalkotási menetrend”, <https://www.europarl.europa.eu/legislative-train/theme-promoting-our-european-way-of-life/file-eu-agenda-on-counter-terrorism>; Európai Bizottság, „Az EU 2023-ban. Általános jelentés az Európai Unió tevékenységeiről”, <https://op.europa.eu/webpub/com/general-report-2023/pdf/the-eu-in-2023-hu.pdf>, European Commission, „Protecting People and Freedoms”; EU Monitor, „ProtectEU Stratégia és a közbiztonsági intézkedések”, https://www.eumonitor.eu/9353000/1j4nvhd fdk3hydzq_j9vvik7m1c3gyxp/vmm7rrfp77ux (a letöltések ideje: 2025. szeptember 1.).
- 39 Savelkoul, Michael, Grotenhuis, Manfred te és Scheepers, Peer: „Has the Terrorist Attack on Charlie Hebdo Fuelled Resistance towards Muslim Immigrants in Europe? Results from a Natural Experiment in Six European Countries”, *Acta Sociologica*, 65., no. 4. (2022).
- 40 Kaunert, Christian és Léonard, Sarah: „Refugee Flows and Terrorism in the European Union: Securitization through Association”, *International Journal of Refugee Law*, 30., no. 2. (2018): 225–250.
- 41 A fejezet részben a szerző doktori disszertációjában található vonatkozó fejezetre épül: Horváth-Sántha Hanga: „Patterns of Radicalisation within Jihadi Salafism in Western Europe 2014–2020”, *Nemzeti Köszolgálati Egyetem*, https://hdi.uni-nke.hu/document/hdi-uni-nke-hu/0.%20Értekezés_Horváth-Sántha%20Hanga.pdf (a letöltés ideje: 2025. szeptember 1.).

- 42 Molinié, William: „Quels sont les profils de 265 djihadistes français tués en Irak et en Syrie”, *TFI Info*, <https://www.tfiinfo.fr/international/info-lci-quels-sont-les-profils-de-265-djihadistes-francais-daech-tues-en-syrie-2063073.html> (a letöltés ideje: 2019. július 16.).
- 43 *Quartiers prioritaires de la politique de ville.*
- 44 Cohen, Clément és Potin-Finette, Aurélie: „The New Priority Neighbourhoods in Metropolitan France: an Overview”, *Institut national de la statistique et des études économiques (Insee)*, <https://www.insee.fr/en/statistiques/8244929> (a letöltés ideje: 2025. február 23.).
- 45 Hecker, Marc: „137 Shades of Terrorism. French Jihadists before the Courts”, *IFRI*, https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/hecker_137_shades_of_terrorism_2018.pdf (a letöltés ideje: 2019. július 16.).
- 46 Uo., 18–19. o.
- 47 Uo., 19. o.
- 48 Uo., 22–23. o.
- 49 Uo., 24. o.
- 50 *Bundesamt für Verfassungsschutz*, „Analyse der den deutschen Sicherheitsbehörden vorliegenden Informationen über die Radikalisierungshintergründe und -verläufe der Personen, die aus islamistischer Motivation aus Deutschland in Richtung Syrien ausgereist sind”, <https://www.verfassungsschutz.de/embed/analyse-der-radikalisierungshintergruende-fortschreibung-2016.pdf> (a letöltés ideje: 2019. július 16.).
- 51 Uo., 12. o.
- 52 Uo., 14. o.
- 53 Uo., 15. o.
- 54 Uo., 17. o.
- 55 Reynolds, Sean C. és Hafez, Mohammed M.: „Social Network Analysis of German Foreign Fighters in Syria and Iraq”, *Journal Terrorism and Political Violence*, <https://core.ac.uk/download/pdf/81223714.pdf> (a letöltés ideje: 2025. március 25.).
- 56 Uo., 21–22. o.
- 57 Uo., 9–10. o.
- 58 Ostaeyen, Pieter van és Vlierden, Guy van: „Citizenship and Ancestry of Belgian Foreign Fighters”, *ICCT Policy Brief*, <https://www.icct.nl/publication/citizenship-and-ancestry-belgian-foreign-fighters> (a letöltés ideje: 2025. március 25.).
- 59 Uo., 4. o.
- 60 Uo.
- 61 Uo.
- 62 Uo.
- 63 A belga szociológus Jan Hertogen által gyűjtött adatok. *NPDATA*, „Inwoners met migratieachtergrond per gewest en nationaliteit” [Migrációs háttérrel rendelkező lakosok régió és állampolgárság szerint], <http://www.npdata.be/BuG/282-Migratie-gewest/> (a letöltés ideje: 2023. július 4.).
- 64 Pascarelli, Paige: „Identities »Betwixt and between«: Analyzing Belgian Representation in »Homegrown« Extremism”, *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression* (London: Routledge/Taylor & Francis Group, 2017.). Elektronikusan elérhető: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/19434472.2017.1374988>.
- 65 Ostaeyen és Vlierden: „Citizenship and Ancestry”, 10. o.
- 66 Uo.
- 67 Vlierden, Guy van, Lewis, Jon és Rassler, Don: „Beyond the Caliphate: Islamic State Activity outside the Group’s Defined Wilayat – Belgium”, *The Combating Terrorism Center*,

- <https://ctc.usma.edu/app/uploads/2018/02/CTC-Beyond-the-Caliphate-Belgium.pdf> (a letöltés ideje: 2025. március 25.), 8. o.
- 68 Gustafsson, Linus és Ranstorp, Magnus: „Swedish Foreign Fighters in Syria and Iraq: An Analysis of Open-Source Intelligence and Statistical Data”, *Försvarshögskolan*, <https://fhs.diva-portal.org/smash/get/diva2:1110355/FULLTEXT01.pdf> (a letöltés ideje: 2025. március 24.), 23–24. o.
- 69 Rostami, Amir, Sturup, Joakim, Mondani, Hernan, Thevselius, Pia, Sarnecki, Jerzy és Edling, Christofer: „The Swedish *Mujahideen*: An Exploratory Study of 41 Swedish Foreign Fighters Deceased in Iraq and Syria”, *Studies in Conflict & Terrorism*, 43., no. 5. (2018): 1–14.
- 70 *Säkerhetspolisen*, „Swedish Security Service Yearbook 2014”, <https://www.sakerhetspolisen.se/download/18.4c7cab6d1465fb27b01f1a/1426682274489/Arsbok2014.pdf> (a letöltés ideje: 2020. május 4.), 56. o.
- 71 Bakker, Edwin és Grol, Peter: „Motives and Considerations of Potential Foreign Fighters from the Netherlands”, *ICCT Policy Brief*, <https://icct.nl/wp-content/uploads/2015/07/ICCT-Bakker-Grol-Motives-and-Considerations-of-Potential-Foreign-Fighters-from-the-Netherlands-July2015.pdf> (a letöltés ideje: 2019. július 5.).
- 72 Ginkel, Bibi van és Minks, Simon: „Addressing the Challenge of Returnees: Threat Perceptions, Policies and Practices in the Netherlands” in *Returnees: Who Are They, Why Are They (Not) Coming back, and How Should We Deal with Them?*, szerk. Renard, Thomas – Coolsaet, Rik (Brüsszel: Egmont – The Royal Institute for International Relations, 2018), 60. o.
- 73 Uo.
- 74 Paulussen, Christophe, Nijman, Janne és Lismont, Karlien: „Mental Health and the Foreign Fighter Phenomenon: A Case Study from the Netherlands”, *ICCT Report*, <https://icct.nl/wp-content/uploads/2017/03/ICCT-Paulussen-Nijman-Lismont-Mental-Health-and-the-Foreign-Fighter-Phenomenon-March-2017.pdf> (a letöltés ideje: 2019. július 5.).
- 75 Uo., 13. o.
- 76 Uo.
- 77 Rostami, Sturup, Mondani, Thevselius, Sarnecki és Edling, „The Swedish *Mujahideen*”, 13. o.
- 78 Reed, Alastair és Pohl, Johanna: „Tackling the Surge of Returning Foreign Fighters”, *NATO Review*, <https://www.nato.int/docu/review/2017/Also-in-2017/daesh-tackling-surge-returning-foreign-fighters-prevention-denmark-rehabilitation-programmes/EN/index.htm> (a letöltés ideje: 2025. április 3.).
- 79 Hegghammer, Thomas: „Should I Stay or Should I Go? Explaining Variation in Western Jihadists’ Choice between Domestic and Foreign Fighting”, *American Political Science Review*, http://hegghammer.com/_files/Hegghammer_-_Should_I_stay_or_should_I_go.pdf (a letöltés ideje: 2025. március 3.), 10. o.
- 80 Uo.
- 81 Barrett, Richard: „Beyond the Caliphate: Foreign Fighters and the Threat of Returnees”, *The Soufan Center*, <https://thesoufancenter.org/wp-content/uploads/2017/11/Beyond-the-Caliphate-Foreign-Fighters-and-the-Threat-of-Returnees-TSC-Report-October-2017-v3.pdf>, 14. o.
- 82 Például: Zijdwij, Roy: „Fearing the Western Muslim Foreign Fighter: The Connection between Fighting the Defensive Jihad and Terrorist Activity in the West”, MA Thesis (Utrecht: Utrecht University, 2014), 40–49. o.; Qureshi, Asim: *Blowback – Foreign Fighters and the Threat They Pose* (London, CAGE, 2014), 12. o.; Byman, Daniel és Shapiro, Jeremy: *Be Afraid, Be a Little Afraid: The Threat of Terrorism from Western Foreign Fighters in Syria and Iraq* (Washington, DC: Brookings, 2015).

- 83 Simcox, Robin: „European Islamist Plots and Attacks since 2014 – and How the U.S. Can Help to Prevent Them”, *The Heritage Foundation*, no. 3236. (2017). Elektronikusan elérhető: <https://www.heritage.org/sites/default/files/2017-08/BG3236.pdf>, 6. o.
- 84 Hegghammer: „Should I Stay or Should I Go?”, 12. o.
- 85 Byman, Daniel: „Frustrated Foreign Fighters”, *Lawfare*, <https://www.lawfareblog.com/frustrated-foreign-fighters> (a letöltés ideje: 2025. április 7.).
- 86 Olsson, Daniel és Sandelin, Magnus: „Grova våldsbrott följer i IS- återvändarnas spår” [Súlyos erőszakos bűncselekmények történnek az ISIS-től visszatérők nyomában]. *Doku*, <https://doku.nu/2019/03/11/grova-brott-foljer-i-is-atervandarnas-spar/> (a letöltés ideje: 2019. június 5.).
- 87 Europol, „Terrorism Situation and Trend Report 2018”, 26. o.
- 88 Uo., 28. o.
- 89 Uo., 33. o.
- 90 Uo., 28. o.
- 91 National Coordinator for Security and Counterterrorism, „Terrorist Threat Assessment for the Netherlands 49”, https://english.nctv.nl/binaries/Summary%20DTN49_tcm32-380575.pdf (a letöltés ideje: 2025. április 3.).
- 92 Europol, „Terrorism Situation and Trend Report 2018”, 29. o.
- 93 Hoffman, Adam és Furlan, Martha: „Challenges Posed by Returning Foreign Fighters”, *Program on Extremism, The George Washington University*, <https://extremism.gwu.edu/sites/g/files/zaxdzs2191/f/Challenges%20Posed%20by%20Returning%20Foreign%20Fighters.pdf> (a letöltés ideje: 2025. március 23.), 7. o.
- 94 Uo.
- 95 Uo.
- 96 Altier, Mary Beth, Thoroughgood, Christian N. és Horgan, John G.: „Turning away from Terrorism: Lessons from Psychology, Sociology, and Criminology”, *Journal of Peace Research*, 51., no. 5. (2014): 647–61.
- 97 Horgan, John és Braddock, Kurt: „Rehabilitating the Terrorists? Challenges in Assessing the Effectiveness of De-radicalization Programs”, *Terrorism and Political Violence*, 22., (2010): 267–291.
- 98 Hecker, Marc: „Once a Jihadist, Always a Jihadist? A Deradicalization Program Seen from the Inside”, *Focus stratégique*, no. 102. (2021).
- 99 Bjørge, Tore: *Strategies for Preventing Terrorism* (London: Palgrave Macmillan, 2013), 86–94. o.
- 100 Bjørge, Tore és Horgan, John G. (szerk.): *Leaving Terrorism behind: Individual and Collective Disengagement* (London: Routledge, 2009); Baudon, Antoine: *Les enjeux du désengagement des jihadistes* (Párizs: L'Harmattan, 2020).
- 101 Carlsson, Christoffer: *Att lämna våldsbekände extremism. En kunskapsöversikt* [Az erőszakos szélsőségség elhagyása. A tudás áttekintése] (Stockholm: Institutet för Framtidsstudier, 2016).
- 102 Hecker: „Once a Jihadist, Always a Jihadist?”, 17. o.
- 103 Uo.
- 104 Bjørge, Tore: „Processes of Disengagement from Violent Groups of the Extreme Right”, *ResearchGate*, https://www.researchgate.net/publication/313065224_Processes_of_disengagement_from_violent_groups_of_the_extreme_right (a letöltés ideje: 2025. szeptember 1.); Demant, Froukje, Slootman, Marieke, Buijs, Frank és Tillie, Jean: *Decline and Disengagement* (Amszterdam: University of Amsterdam, 2008). Elektronikusan elérhető: https://pure.uva.nl/ws/files/1079141/64714_Demant_Slootman_2008_Decline_and_Disengagement.pdf.

- 105 Schuurman, Bart és Bakker, Edwin: „Reintegrating Jihadist Extremists: Evaluating a Dutch Initiative, 2013–2014”, *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression*, 8., no. 1. (2015): 66–85. Elektronikusan elérhető: <https://doi.org/10.1080/19434472.2015.1100648>.
- 106 Uo.
- 107 Shinkfield, Alison J. és Graffam, Joseph.: „Community Reintegration of Ex-Prisoners: Type and Degree of Change in Variables Influencing Successful Reintegration”, *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 53., no. 1. (2009): 29–42. Elektronikusan elérhető: <https://doi.org/10.1177/0306624X07309757>.
- 108 Mullins, Sam: „Rehabilitation of Islamist Terrorists: Lessons from Criminology”, *Dynam. Asymmetric Conflict*, no. 3. (2024): 162–193.
- 109 Répási Krisztián: „Európa az iszlamista terrorizmus árnyékában”, *Hadtudományi Szemle*, 6., no. 1. (2013): 41–56. Elektronikusan elérhető: http://epa.oszk.hu/02400/02463/00014/pdf/EPA02463_hadtudomanyi_szemle_2013_1_041-056.pdf.
- 110 Hegghammer: „Should I Stay or Should I Go?”, 10. o.
- 111 Gartenstein-Ross, Daveed, Barr, Nathaniel és Moreng, Bridget: „The Islamic State’s Global Propaganda Strategy”, *International Centre for Counter-Terrorism*, <http://dx.doi.org/10.19165/2016.1.01> (a letöltés ideje: 2025. április 23.), 13–14. o.
- 112 Feddes, Allar és Gallucci, Marcello: „A Literature Review on Methodology Used in Evaluating Effects of Preventive and De-radicalisation Interventions”, *Journal for Deradicalization*, no. 5. (2015). Elektronikusan elérhető: <https://journals.sfu.ca/jd/index.php/jd/article/view/33/31>.